

Секція 3

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНО-ПІСЕННА КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ТРАНСЛЯЦІЇ СЕНСІВ ХРИСТИЯНСЬКОГО СВІТОБАЧЕННЯ

Ольга ЗОСІМ,

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри музичного мистецтва

Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв

Київ, Україна

olgazosim70@gmail.com

ТЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОПІСЕННОЇ ТРАДИЦІЇ

Сакральна музика, головним призначенням якої є релігійна комунікація, має вивчатися не лише в контексті мистецької творчості, а й розглядатися як форма репрезентації богословського вчення у його багатозаровості та багатовимірності. Богослов'я, яке є розгалуженою системою знань (фундаментальне, біблійне, догматичне, моральне, літургічне тощо), нечасто стає методологічним інструментарієм у вивченні сакральної музики, оскільки музикологи зосереджуються передусім на її мистецькому компоненті, значно менше приділяють увагу вербально-тестовому і зазвичай оминають теологічний вимір сакральних текстів та церковних піснеспівів. Якщо богословська складова сакральної музики все ж таки стає предметом рефлексій науковців, її центральним об'єктом є сакральна монодія або багатоголосна літургічна музика XVIII–XXI століть, що спирається на канонічні тексти, які записані в богослужбових книгах. Духовна пісня, що відноситься до паралітургічної або позалітургічної творчості, рідко стає предметом теологічного аналізу. Серед українських науковців, які розглядали її з богословських позицій, відзначимо І. Ісіченка [2], Ю. Медведика [3] та Н. Сулій [5]. Втім, цей аспект вивчення духовнопісенної творчості в українській музикології не є системним, тому ми пропонуємо визначити стратегічні напрями досліджень, які можуть стати дорожньою картою для студій української духовної пісні з позиції їх богословської рефлексії.

При характеристиці теологічного компоненту сакральної музики, в тому числі й духовнопісенних творів, важливо пам'ятати, що богослов'я в кожній з християнських деномінацій має відмінності, іноді доволі суттєві, бо кожна конфесія по-різному трактує християнське вчення та його догматику. Отже,

духовну пісню, як і будь-яку іншу сакральну музику, необхідно розглядати в контексті не абстрактно уніфікованого, а конфесійно орієнтованого – православного, католицького, протестантського – богослов'я, бо конфесійні відмінності визначають інтерпретацію тих чи інших християнських догматів та релігійних сюжетів.

Особливо наголосимо на тому, що догматична складова є найважливішою в духовних піснях, особливо тих, які виходять друком та мають схвалення церковної влади. В українському духовнопісенному репертуарі переважають твори, догматика яких є спільною для усіх християнських конфесій. Це зокрема пісні, що оповідають про народження Ісуса Христа, Його страждання та хресну смерть, Воскресіння, Вознесіння, Зіслання Святого Духа. Однак доволі вагому частину українського репертуару становлять конфесійно марковані твори. Їх доволі багато в почаївському «Богогласнику» (1790–1791) [1], як приклад назвемо пісню «Помяните, помолитесь ко Господу» (№ 237), що позначена як «Пѣснь о душах в муках чистителныхъ сущихъ» і змістовно спирається на католицький догмат про чистилище. Пісенні твори відповідної тематики відсутні у православних виданнях духовних пісень.

Конфесійно маркованими є богородичні пісні у греко-католицьких виданнях – у вже згадуваному «Богогласнику» та нововасиліанській збірці «Церковні пісні» (1926) [7]. Так, наприклад, у почаївському виданні є пісні на свято Непорочного Зачаття Богородиці (№№ 94–97), низка пісень до цього свята міститься у збірці «Церковні пісні» (№№ 170–174). Нагадаємо, що догмат про Непорочне Зачаття Діви Марії офіційно був проголошений Католицькою церквою у 1854 році, однак віра в те, що Богородиця з моменту зачаття була вільна від первородного гріха завдяки заслугам Ісуса Христа є не лише у західнохристиянській, а й східнохристиянській церковній традиції. Проте оскільки Православна церква не має такого догмата, в духовнопісенній традиції цієї конфесії відсутні твори на свято Непорочного Зачаття Богородиці.

Якщо говорити про протестантський духовнопісенний репертуар, то догматика численних протестантських церков знайшла відбиття не лише у змісті духовних пісень, а й у структурі співаників (див., наприклад, лютеранську збірку «Український євангельський співаник» (1933) [6]). В їх виданнях, наприклад, відсутні пісні до Богородиці та святих, оскільки, відповідно до протестантського вчення, у Св. Письмі немає прикладів шанування святих і Богородиці, а молитви християн мають бути спрямовані лише до Бога, а не до посередників. Репертуар протестантських співаників, на відміну від католицьких та православних, що орієнтуються на церковне річне коло, зазвичай представлений лише двома церковними святами – Різдвом і Великоднем, адже, відповідно до протестантського вчення, більшість з них не мають біблійного коріння.

Догматика є підґрунтям духовнопісенного репертуару, адже релігійна цінність духовної пісні полягає у донесенні до вірян основних положень християнського вчення. Тому найбільш значимими є твори, які у художній формі репрезентують зміст основних догматів, а не зосереджуються на релігійних почуттях, хоча останні є значно ближчими для пересічної людини. Серед пісенних творів, які є виключно догматичними, назвемо популярну катехизмову пісню «Тройца Бог Отец, Бог Сын, Бог Дух Святы», яка відсутня в

«Богогласнику», але увійшла до інших друкованих пісенних збірок, зокрема до львівського «Пѣснословця» (1909) [4, с. 310–317].

При характеристиці духовнопісенної творчості не менш важливими є аспекти, пов'язані з літургічним богослов'ям. Духовна пісня, на відміну від церковної географії і створених на її основі сакральних монодійних піснеспівів, в українській традиції достатньо пізно стала частиною богослужіння. Літургічне використання духовнопісенних творів знайшло відбиття в рубрикації греко-католицьких церковних співаників. Якщо в почаївському «Богогласнику» ще не було виокремлено пісні, які звучать на літургії, то в більш пізніх виданнях паралітургічна практика, що вже остаточно закріпилася в греко-католицькому середовищі, відбилася на рубрикації пісенників. Так, у згаданому нововасиліанському співанику «Церковні пісні» є окрема рубрика «Пісні під час Служби Божої» (№ 278–290), які відповідають церковному обряду: наприклад, «Отворіться царські ворота» (№ 278), «Святий Боже» (№ 280), «Піснев херувимів» (№ 281), «Тіло Христове» (№ 287) та ін. Безумовно, літургічний аспект не обмежується лише прив'язкою пісенних творів до богослужіння, однак цей момент є вельми показовим, оскільки в православній традиції духовні пісні твори не увійшли до літургії і не стали її органічною частиною. І хоча спів коляд під час богослужіння у різдвяний період є і в православній церковній практиці, він є винятком, а не правилом, тоді як в греко-католицькій спів духовних пісень на літургії є звичайною практикою, починаючи з XVIII століття.

Моральне богослов'я формує змістовне підґрунтя творів повчального змісту, в яких розкрито різні аспекти християнського життя. Значну частину протестантського репертуару становлять пісні, присвячені тим чи іншим християнським чеснотам, значення яких для спасіння людини мають міцно закріпитися у свідомості мирян. Посилення ролі морально-повчальної складової у протестантській духовнопісенній традиції пов'язана з проповідницькою спрямованістю їх діяльності. Втім, покайні, прославні, благальні пісні широко представлені у православних та католицьких співаниках. Так, четвертий розділ почаївського «Богогласнику», що має назву «Пѣсни благоговѣйныя, покайныя и умилителныя, различным нуждам служащыя в себѣ вмѣщающая», містить твори різної тематики, а саме покайні, про смерть та останні речі, і в них на перший план виходить не догматика, а морально-етичні настанови щодо земного та вічного життя християнина.

Розглядаючи духовні пісні крізь методологічну оптику теології, ми концентрували увагу передусім на їх текстах, адже саме в них зосереджено християнські догмати та морально-етичні засади християнського життя. Однак музичний компонент та його семантичні показники можуть стати додатковими маркерами, які унаочнюють богословський зміст духовнопісенних творів. Так, в усіх великодніх піснях із нововасиліанської збірки «Церковні пісні» за допомогою музичної риторики (риторична фігура анабасис) додатково унаочнюється головний догмат християнського вчення – Воскресіння Ісуса Христа з мертвих. Початкові фрази майже усіх пісень великоднього циклу (№№ 32–47) є висхідними: найчастіше це поступеневий або квартовий (V–I) рух вгору, висхідний рух по звуках тризвуку, іноді мелодичний хід, що розпочинається висхідною секундою. Як зразок опосередкованого зв'язку музики з текстом наведемо відому богогласникову пісню «Ах! смотри кто жив» (№ 233),

яка входить до циклу пісень про смерть. У цьому творі морально-повчальний текст озвучується за допомогою мелодії, жанровою основою якої є менует. На перший погляд, музика входить у протиріччя з текстом, однак саме вона стає тим маркером марноти світу, надмірне захоплення яким може привести людину до вічної смерті.

Отже, теологічне підґрунтя духовних пісень, яке охоплює не лише їх текстову, а й музичну складову, є багатогарним та багатовимірним, оскільки воно пов'язано з різними напрямками богослов'я в їх конфесійному розмаїтті. Богословський аналіз українського духовнопісенного репертуару є перспективним напрямом сучасних наукових студій і потребує усебічної підтримки наукової спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богогласник. Пѣсни благоговѣйныя Праздником Господьским, Богородичным и Нарочитых Святых чрез весь год приключаящимся, к симже нѣ которым Чудотворным Иконам служащия, таже различныя Покаянныя и умилителныя содержащ. Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1790. 585 с.

2. Ісіченко І. Покутні вірші «Богогласника» (1790). *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 138–151.

3. Медведик Ю. Теологічно-катехезаційна сутність господських пісень почаївського «Богогласника». *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. 2008. Вип. 78: Мистецтвознавчі пошуки: зб. наук. ст. та есе, присвячений ювілею Ніни Олександрівни Герасимової-Персидської. С. 172–184.

4. Пѣснословец или новое собрание церковных пѣсней: праздничных, храмовых, покаянных, страстных, молитвенных, чудотворным иконам и пр., и пр., с додатком Тропарей и Кондаков, Свѣте тихій, Славословія велик. и пр., для старших и молодших христіан нашої св. церкви. Львов: Типом и накладом Ставропигійского Института, 1909. 360 с.

5. Сулій Н. Богородична тематика пісень «Богогласника». До питання студіювання української церковно-пісенної спадщини у контексті християнських світоглядних засад. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2013. № 1. С. 28–36.

6. Український євангельський співаник / Українська Євангельсько-Авгсбурзька місійна рада; упоряд. Т. Ярчук. Станіславів, 1933. 288 с.

7. Церковні пісні. 1-ше вид. Жовква : вид-во ЧСВВ, 1926. 368 с.; 5-те вид. Рим: б. в., 1980. 400, XIIс.